

28th International Scientific Conference
Strategic Management
 and Decision Support Systems
 in Strategic Management
SM2023

Subotica (Serbia), 18-19 May, 2023

Стојанка дакић

Економски факултет у Суботици
 Суботица, Србија
 stojanka.dakic@ef.uns.ac.rs

Дејан Брцанов

Економски факултет у Суботици
 Суботица, Србија
 dejan.brcanov@ef.uns.ac.rs

УТИЦАЈ РАТА У УКРАЈИНИ НА ПОСТ-COVID ТРЖИШТЕ РАДА СРБИЈЕ

Апстракт: На прве знаке опоравка тржишта рада Србије од утицаја економске кризе из 2008. године, чекало се дуже од 3 године. Упркос јачини утицаја поменуте кризе, тржиште рада Србије је по опоравку бележило позитивна кретања, која су прекинута избијањем пандемије вируса Covid-19. Специфичност кризе изазване вирусом Covid-19, будући да је криза изазвана неекономским фактором, је захтевала другачији приступ ситуацији и другачије прилагођавање тржишта рада и привреде као целине. Мере предузете са сврхом заштите здравља становништва условиле су погоршање перформанси тржишта рада Србије и изазвале смањење тражње за радном снагом, нарочито у секторима висококонтактних активности. Криза је испољила различити утицај на различите секторе на тржишту рада, а самим тим и на различите социо-економске и демографске групе. Рањиве категорије становништва на тржишту рада, које су биле у лошијем положају и пре избијања пандемије, осетиле су последице кризе више него други. Излазак из кризе изазване пандемијом вируса, уместо мирним периодом опоравка и јачања нарушених перформанси тржишта рада, замењен је ратом у Украјини. Свет се суочио са најинтензивнијим економским турбуленцијама од Другог светског рата. Период макроекономске нестабилности узроковане геополитичким превирањима и рапидним реструктурирањем енергетских система, чији смо сведоци, испољава јак утицај на економије у свету, а самим тим и на тржишта рада и њихове актере. Сврха овог рада је да укаже на изазове и ризике са којима се суочава тржиште рада Србије у период опоравка од пандемије и периоду изразите геополитичке нестабилности узроковане актуелним ратом у Украјини. У раду је наведено како је Covid-19 криза обликовала тржиште рада Србије и које се промене могу очекивати у текућој и наредним годинама као последица прилагођавања условима раста инфлације, потенцијалног стагфлационог шока, потешкоћама у производњи и снабдевању храном, растом цена енергената и минералног ђубрива.

Кључне речи: тржиште рада, Србија, геополитичка нестабилност, пост- Covid

THE IMPACT OF THE WAR IN UKRAINE ON THE POST-COVID SERBIAN LABOR MARKET

Abstract: The first signs of recovery of the Serbian labor market from the impact of the economic crisis in 2008 have been waiting for more than 3 years. Despite the strength of the impact of the aforementioned crisis, the labor market of Serbia recorded positive trends after recovery, which were interrupted by the outbreak of the Covid-19 virus pandemic. The specificity of the crisis caused by the Covid-19 virus, since the crisis was caused by a non-economic factor, required a different approach to the situation and a different adjustment of the labor market and the economy as a whole. The measures taken with the purpose of protecting the health of the population caused the deterioration of the performance of the Serbian labor market and caused a decrease in the demand for labor, especially in the sectors of high-contact activities. The crisis had a different impact on different sectors of the labor market, and therefore on different socio-economic and demographic groups. Vulnerable categories of the population in the labor market, who were in a worse position even before the outbreak of the pandemic, felt the consequences of the crisis more than

others. The exit from the crisis caused by the pandemic, instead of a peaceful period of recovery and strengthening of the impaired performance of the labor market, was replaced by the war in Ukraine. The world had faced the most intense economic turbulence since World War II. The period of macroeconomic instability caused by geopolitical turmoil and the rapid restructuring of energy systems, which we are witnessing, has a strong impact on the economies of the world, and therefore also on the labor markets and their actors. The purpose of this paper is to point out the challenges and risks facing the Serbian labor market in the period of recovery from the pandemic and the period of marked geopolitical instability caused by the current war in Ukraine. The paper stated how the Covid-19 crisis shaped the labor market of Serbia and what changes can be expected in the current and future years as a result of adjusting to the conditions of inflation growth, potential stagflation shock, difficulties in food production and supply, and rising prices of energy and mineral fertilizers.

Key words: labor market, Serbia, geopolitical instability, post-Covid

1. УВОД

Сведоци смо времена који се убраја у период најдрастичнијих економских турбуленција од периода Другог светског рата до данас. Пандемија изазвана вирусом Covid-19 је, пре непуне четири године, зауставила готово читав свет на тренутак и створила нову реалност, потпуно другачију од свих до сада познатих. До краја марта 2020. године 91% светске популације је било у земљама чије су границе биле делимично или у потпуности затворене. Промене изазване пандемијом су биле корените и утицале су на све области живота и рада. Последице су осетили и осећају сви – појединци, предузећа, привредни системи, државе.

Период опоравка од изненадне пошести нагло је прекинуо рат у Украјини изазвавши највећи поремећај на глобалним тржиштима у новијој историји. Рат још увек траје и завршетак му је неизвесан, али оно што је извесно је да је изазвао потешкоће у снабдевању храном, минералним и вештачким ђубривима, тешкоће у производњи, као и да је допринео рапидном реструктурирању енергетских система. У комбинацији са пандемијом утицао је на то да светска економија уђе у фазу изразите макроекономске нестабилности што је довело до раста цена и инфлације и економске стагнације (нарочито у европским земљама).

Иако цене енергената (гаса и нафте) тренутно опадају, њихова стабилност није нешто на шта се може рачунати у периоду пред нама. Шта више очекује се и даља нестабилност у погледу кретања цена енергената што ће, заједно са растом цена вештачког ђубрива, водити ка расту цена хране. Процене су да ће произвођачи у другом кварталу 2023. године прелити чак 50% укупних повећања цена набавке на крајње потрошаче. Референтне каматне стопе централних банака и даље расту, а шестомесечни ЕУРИБОР полако, али сигурно тежи да достигне 4%. Све то ће додатно оптеретити и становништво и привреду и изазвати раст притиска на државни буџет земаља.

Србија извози 64,5% производа у Европску унију (ЕУ), а из исте набавља скоро 60% робе. Велики број компанија (близу 11 000) са капиталом из земаља Европске уније ради на тржишту Србије, близу 900 000 људи ради на тржишту рада Србије у компанијама које послују са ЕУ, док преко 24 000 компанија тргује са ЕУ. У последњих 13 година 63% укупних страних улагања у Србију су биле инвестиције из Европске уније. Све наведено наводи на закључак да ће Србија и српско тржиште делити исту судбину у 2023. години као и земље Европске уније. То значи да ће успоравање привреде Европске уније (која упркос свим напорима чланица улази у рецесију) имати јак утицај и на привреду наше земље.

Тешко је сагледати, а још теже измерити све последице на благостање и живот које је изазвала пандемија, а још теже сагледати и сумирати последице тренутно актуелног рата у Украјини. Оно што је могуће и оно што је тема овог рада јесте да се сагледају оне последице које су мерљиве и за које тренутно подаци постоје, а које могу да пруже увид у стање тржишта рада Србије и његове учеснике. Кроз ту анализу могуће је сагледати где смо сада, какав је статус маргинализовани и осетљивих група на тржишту рада, каква је ситуација у погледу регионалне неједнакости која је била присутна на тржишту рада и много пре наведених немилих догађаја, а оно што је најважније је шта урадити да у периоду пред нама изађемо економски јачи и са наученом лекцијом из ових заједничких криза.

2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

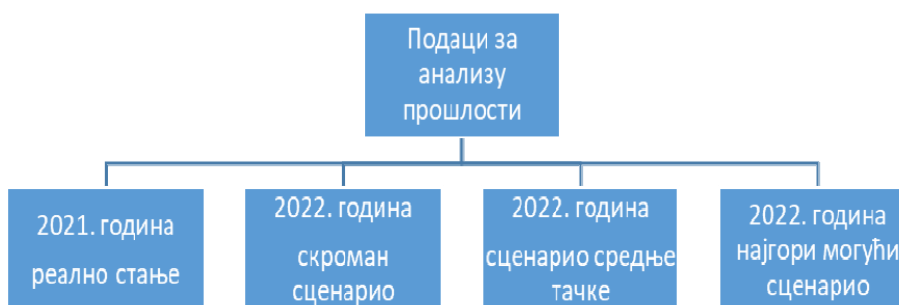
Имајући у виду да је тема овог рада утицај геополитичких превирања на тржиште рада Србије у пост – пандемијским условима, није изненађујућа чињеница да нема пуно радова и истраживања на ову тему, те да је мало доступних и квалитетних података који осликавају претходне четири године у Србији.

Једно од истраживања које заслужује пажњу јесте истраживање које је спровео Универзитет Уједињених нација. Њихов тим истраживача из области социјалне заштите је спровео анкетирање домаћинстава у Србији током 2019. и 2020. године и на темељу резултата спроведене анкете дошао је до података релевантних за процену утицаја пандемије на сиромаштво и неједнакост у Србији.

Процена утицаја пандемије темељила са на четири скупа хипотетичких података заснованим на економским подацима и подацима о тенденцијама те претпостављеним ценама и зарадама у будућности (види слику 1а и 1б).

Слика 1а. Хипотетички скупови података који су се користили за анализу утицаја COVID-19 пандемије
Извор: Аутори на основу УН пројекта „Јачање социјалне заштите у Србији кроз увођење елемената за реаговање на кризу/кризне ситуације“, 2023.

Слика 1б. Хипотетички скупови података који су се користили за анализу прошлости
Извор: Аутори на основу УН пројекта „Јачање социјалне заштите у Србији кроз увођење елемената за реаговање на кризу/кризне ситуације“, 2023.

Резултати спроведеног истраживања су показали да је пандемија прекинула тренд смањења сиромаштва и погоршала неједнакост по неколико критеријума. Да није било пандемије извесно је да би се учесталост тешког сиромаштва смањила. Државне ad hoc мере су у одређеној мери ублажиле раст сиромаштва изазване пандемијом међу децом и одраслима и задржале га на нивоу стања забележеног у 2019. години, док је у случају неједнакости дошло до приметног погоршања ситуације.

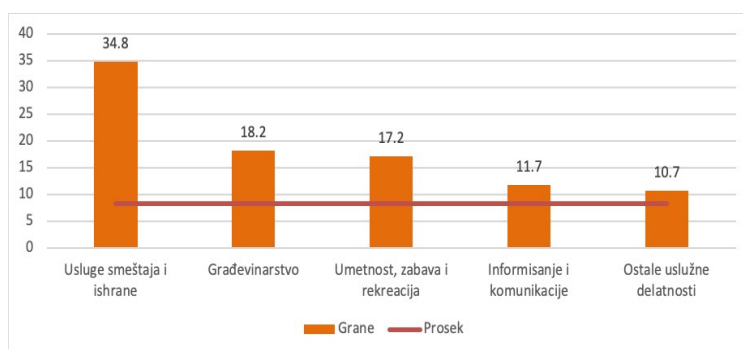
Друго значајно истраживање је истраживање под називом „COVID-19 и запосленост у Србији: утицај пандемије и мера за њено спречавање на запосленост и услове рада“ које је спровела група независних стручњака за развојну иницијативу, SeConS, у периоду између 11. априла 2020. године и 23. априла 2020. године (подаци се нису прикупљали у периоду између 17. априла и 20. априла 2020.године због ускршњих празника). Основ за анализу чинио је репрезентативни узорак од 1600 лица који су у фебруару 2020. године имали запослење. Категорија запослених је посматрану у контексту званичне дефиниције запослених коју примењује Републички завод за статистику (а која је усклађена са дефиницијом запослености Међународне организације рада и Еуростата). То значи да су узорком обухваћена сва пунолетна лица која су у фебруару 2020. године имала не само формално запослење засновано на основу писменог уговора, него и лица која неформално обављају било какву радну активност, укључујући ту и рад на црно за друге и samozапослена лица. Циљ истраживања је био да се сагледа утицај пандемије и државних мера које је Влада Републике Србије спровела у циљу заштите запослених, на запослене, услове рада током врхунца пандемије и трајања ванредног стања и праксе повезане са бригом о члановима породице и домаћинству.

Резултати овог истраживања су указали на рањивост тржишта рада Србије и неједнаку распоређеност терета кризе међу различитим групама/актерима тржишта рада. Главни закључци до којих су дошли стручњаци који су спровели ову студију биће предочени у наредном поглављу.

3. ТРЖИШТЕ РАДА СРБИЈЕ У ПОСТ-COVID УСЛОВИМА

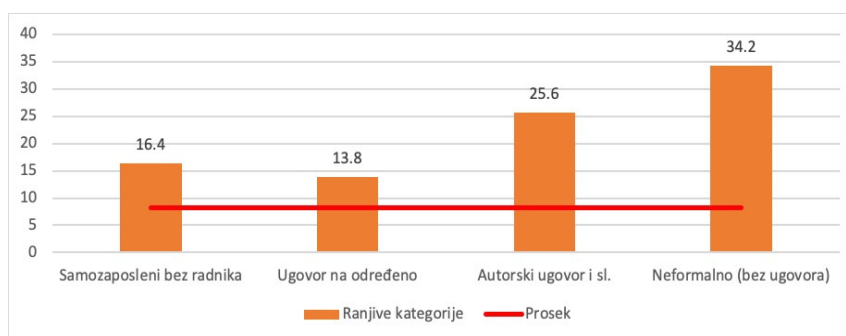
Неповољан утицај пандемије на запосленост становништва је појава присутна у целом свету. Према подацима Међународне организације рада (ILO) у прва три месеца ове године у свету је изгубљено око 130 милиона радних места са пуним радним временом (4,5% радних сати). Промене у привредном и социјалном миљеу Србије под утицајем пандемије прекинуле су тренд смањена неједнакости и сиромаштва, те тренд раста стопе запослености и нето зарада који је био присутан у претходној деценији.

Резултати раније поменутог истраживања које је спровео SeConS показали су да је свака дванаеста особа (укупно око 200 000 људи) која је у фебруару 2020. године имала посао у непољопривредном сектору, два месеца касније остала без запослења (укупно 8,2% лица обухваћених анкетом укључујући и оне који би свакако изгубили посао услед кретања на тржишту рада, а не искључиво под утицајем пандемије). Натпросечни губитак запослења забележен је у тзв. високо-контактним привредним гранама попут угоститељства, грађевинарства, уметности, забаве, рекреације, информисања и комуникације (види слику 2.). У оквиру ових привредних грана лица на позицијама руководиоца, техничара и стручњака су у мањој мери губила запослење, док то није био случај са мануелним радницима без квалификација и услужним и угоститељским кадром.

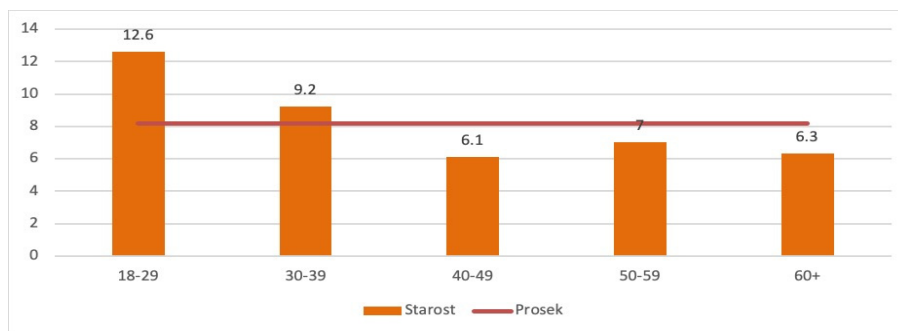
Слика 2. Привредне гране са натпросечним уделом лица који су изгубили посао у 2020. години (%)
Извор: SeConS, COVID-19 и запосленост у Србији, 2020.

Иако су последице пандемије на тржишту рада Србије осетили сви, свакако најјачи утицај су осетиле најрањивије категорије на тржишту рада. Резултати истраживања показују да је свака трећа особа из категорије неформално запослених која је била запослена у фебруару 2020. године, два месеца касније била без посла (види слику 3.). Поред наведене рањиве категорије запослених на тржишту рада, пандемија је утицала на натпросечни губитак samozaposlenih лица, лица запослених по основу уговора на одређено време и лица запослених по основу уговора за ауторско дело

Слика 3. Губитак запослења међу рањивим категоријама на тржишту рада (%)
Извор: SeConS, COVID-19 и запосленост у Србији, 2020.

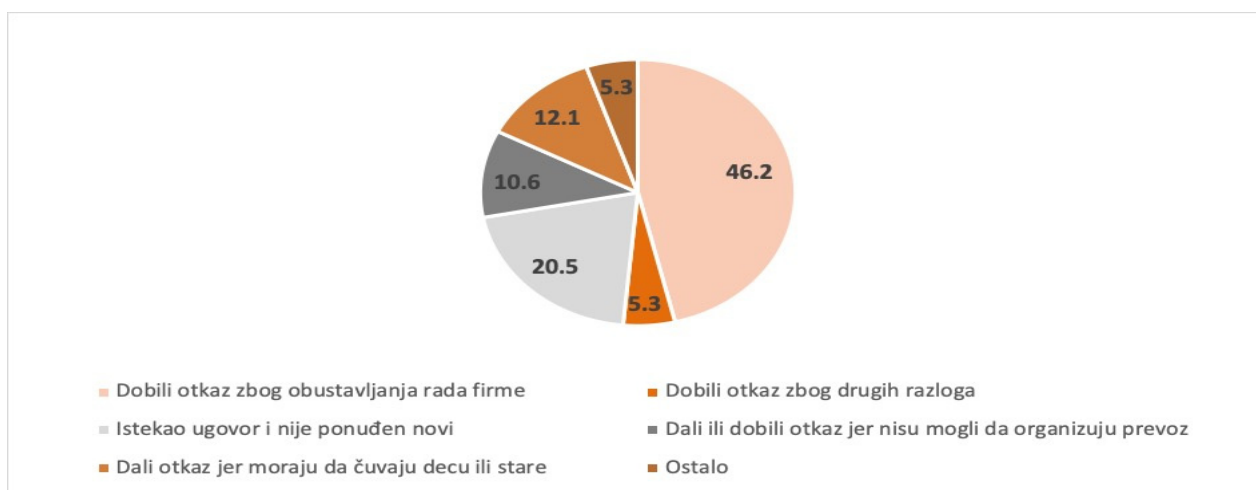
Губитак посла изазван пандемијом јаче су осетили запослени у приватном сектору у односу на јавни сектор, запослени становници сеоских подручја у односу на запослене у градовима, те млади у односу на старије запослене (види слику 4).

Слика 4. Губитак запослења по старосним групама (%)
Извор: SeConS, COVID-19 и запосленост у Србији, 2020.

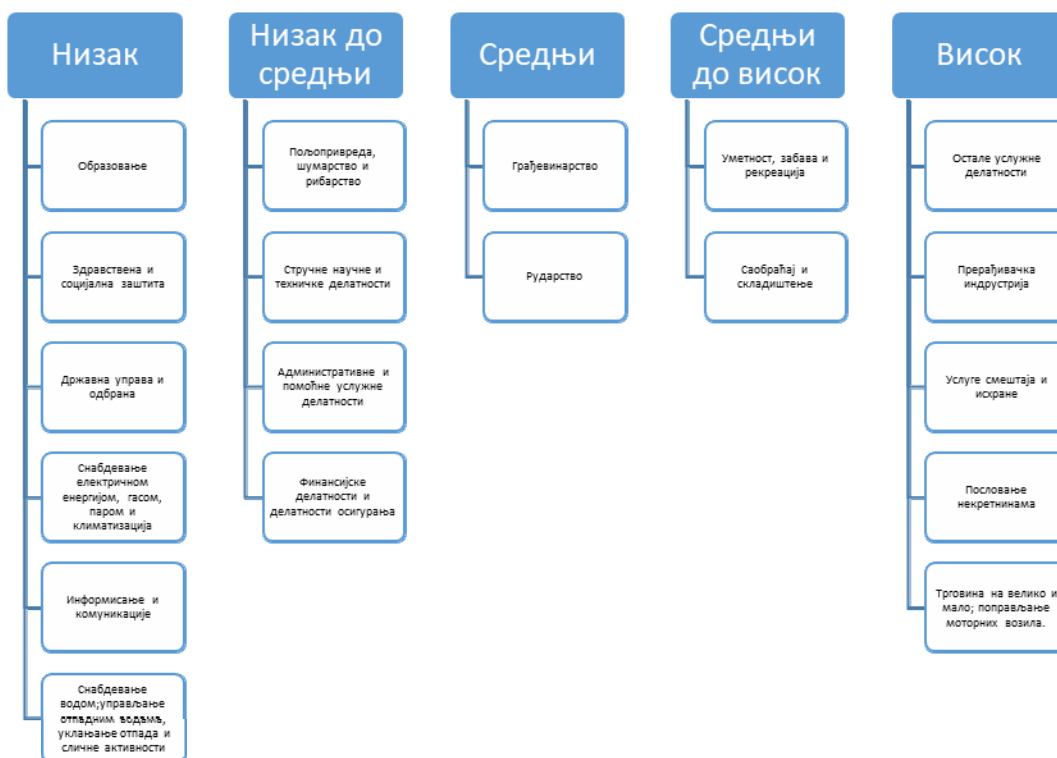
Напросечни губитак запослења младих старосне доби између 18 и 29 година објашњава се чињеницом да су управо они у највећој мери запослени у привредним гранама које су најјаче погођене пандемијом (угоститељство, грађевинарство, туризам).

Највећи проценат запослених, обухваћених истраживањем (46.2%), остало је без посла због обустављања рада фирме (види слику 5) у којој су били запослени (упркос заштитним мерама државе спроведеним са циљем очувања запослених). Због истека уговора без посла је остало 20,5% лица, а 12.1% лица је било принуђено да бира између посла и породице, те је дало отказ како би водили бригу о деци или старим и немоћним члановима домаћинства.

Слика 5. Разлози за губитак запослења (%)
Извор: SeConS, COVID-19 и запосленост у Србији, 2020.

На слици ба и бб дат је приказ различитог утицаја кризе изазване пандемијом на економске секторе у Србији посматрано на кратак (слика ба) и средњи рок (слика бб). За оцену утицаја кориштена је петостепена градација утицаја пандемијске кризе (низак, низак до средњи, средњи, средњи до висок и висок утицај).

Слика 6а. Утицаја кризе изазване пандемијом на економске секторе у Србији посматрано на кратак рок

Извор: Аутори на основу резултата истраживања SeConS, COVID-19 и запосленост у Србији, 2020.

У секторима који се налазе у групи високог ризика (слика 6а) запослено је 44,4% регистрованих запослених лица у Србији, а у секторима из групе средњег до високог ризика 7,4% од укупно регистрованих запослених лица. Преко 50% од укупног броја регистрованих запослених на тржишту рада Србије ради послове у секторима који су под јаким утицајем кризе изазване пандемијом, посматрано на кратак рок.

Слика 6б. Утицаја кризе изазване пандемијом на економске секторе у Србији посматрано на средњи рок

Извор: Аутори на основу резултата истраживања SeConS, COVID-19 и запосленост у Србији, 2020.

У случају процене утицаја пандемијске кризе на средњи рок, ствари се мењају. Свега 3,9% од укупног броја регистрованих запослених ради у сектору Услуге смештаја и исхране који ће и даље остати изложен великом ризику, док ће број запослених у секторима изложених средњем до високом ризику порасти на 27,2 %.

Занимања која су по природи таква да се у великој мери могу обављати од куће су заштићена од шока понуде и с тога боље плаћена у односу на занимања где је присуство радника на радном месту императив и услов без кога се не може. (Dingel and Neiman, 2020). Имајући ово у виду долази се до закључка да би реструктурирање радних места унутар посматраних сектора, а све са намером да се редукују последице утицаја кризе, додатно угрозио запослене на ниско плаћеним високо-контактним пословима.

Пандемија је изнедрила рад на даљину као флексибилну форму рада која пружа могућност запосленима да раде од куће, али и са било ког места у свету. Са друге стране, компаније су захваљујући раду на даљину успеле да привуку нове и задрже постојеће таленте међу редовима својих запослених будући да рад на даљину не умањује квалитет радног процеса у односу на рад са радног места. Рад на даљину је и даље присутан, али није више доминантан као у годинама иза нас. Заменио га је хибридни рад као својеврсна комбинација рада од куће и рада на радном месту. Ова флексибилна структура обављања радних задатака је најбоље решење компанијама у актуелним условима пословања, будући да се кроз овај вид рада постиже боља организација и баланс приватног и пословног живота запослених, што свакако утиче на продуктивност и мотивисаност радника.

Опште је позната чињеница да је географско-демографска слика Србије регионалног карактера са изразитом неједнакошћу региона у сваком смислу. Ова неједнакост није новијег датума (присутна је деценијама уназад), али је након завршетка пандемије још више дошла до изражаја. Регионалне разлике су видљиве у погледу сировинске базе, географског положаја, нивоа социјално-економског развоја, сиромаштва и развијености инфраструктуре. Многе регије карактерише изразита етничко-конфесионална шароликост и различита привредна динамика. Свака акција усмерена на решавање проблема привредног заостајања неразвијених региона је немогућа без јачања прилива страног капитала и инвестиција као покретачких снага за модернизацију неразвијеног Југа Србије. Атрактивност неразвијеног Југа се може постићи кроз смањење инвестиционог и кредитног ризика, те смањење трошкова пословања у односу на остатак Србије. Стварање имица стабилне регије уз све наведено учиниће неразвијене регионе атрактивним страним инвеститорима и привући преко потребна новчана улагања. Квалификациона структура становништва је неповољна, те је изградња квалификованог кадра способног да се брзо прилагоди потребама тржишта рада у измењеним условима, на дуг рок гледано, једнако важна као и градња перспективног имица за који Југ Србије итекако има основа, нарочито ако се у обзир узму његов стратешки погодан положај и погодно тло за долазак предузећа из области са високим издацима.

4. УТИЦАЈ РАТА У УКРАЈИНИ НА ТРЖИШТЕ РАДА СРБИЈЕ

Рат у Украјини је допринео, између осталог, расту трошкова живота који ће засигурно премашити раст зарада у већини домаћинстава и посебно утицати на маргинализоване заједнице на тржишту рада Србије, те повећати удео лица који живе у сиромаштву. Државне мере спроведене за време пандемије са циљем заштите благостања становништва су се показале као ефикасне, али и скупе и на средњи рок неиздрживе.

Утицај кризе изазван геополитичким превирањима испољава се на Србију двојако:

- а) директно кроз раст цена сировина и енергената и кроз поремећај у снабдевању природним гасом (Србија се скоро у потпуности ослања на Русију у погледу увоза природног гаса)
- б) индиректно кроз успоравање у еурозони (око 63% извоза из региона Западног Балкана се пласира у еурозону, више од половине директних страних инвестиција у регион је из еурозоне као и две трећине дознака).

Економска криза коју су генерисали ратни сукоби у Украјини у највећој мери утиче на произвођаче хране (пре свега воћа) будући да се већина пласмана извози на руско тржиште које је услед ратних сукоба недоступно. Раст цена енергената и вештачког ђубрива додатно угрожава пољопривредну производњу. Када се ту придода инфлаторни притисак и неминовни улазак у период стагфлације, редуција производње или чак и обустава исте су сценарији коју су врло извесни. На исти проблем наилазе и произвођачи ауто делова, фирме из сектора текстилне и хемијске индустрије. Фирме из наведених сектора свакако да разматрају опцију преусмерења пласмана на друга тржишта, али још увек не одустају од руског тржишта будући да су на исто оријентисане у великој мери.

Српске фирме у Русију (6. извозно тржиште) највише пласирају јабуке, хулахопке и аутомобилске гуме, а највише увозе, као што је већ поменуто, нафту и гас. У Украјину (29. извозно тржиште) српске фирме највише увозе минерално и хемијско ђубриво, бели лим и покривач подова, а највише увозе руду гвожђа.

Србија има закључене споразуме о слободној трговини са великим бројем земаља из Западне Европе и као таква била је привлачна дестинација за бројне инвеститоре. Криза изазвана ратом у Украјини због своје политичке ноте сматра се чак и опаснијом од кризе изазване пандемијом будући да управо због политичких притисака Србију може постати мање пожељна у инвестиционом смислу. Економске последице рата ће бити

дуготрајне чак и да се рат завршити данас. Крај рата је неизвештан, али је пад БДП-а испод пројектованих 4,5% сигуран, као и улазак у дубљу рецесију. Томе доприносе инфлаторни притисци који су били присутни и пре избијања рата, али су сада услед сталног раста цена сировина, енергената и финалних производа, још интензивнији и прете да буду у дужем периоду присутни. Стално висока инфлација намеће потребу строге монетарне политике што је свакако изазов за спровести у тешким временима као што су ова чији смо сведоци.

5. ЗАКЉУЧАК

Иако се у свету спроведе бројна истраживања на тему утицаја кризе изазване пандемијом на економије, једна од главних препрека када је анализа утицаја геополитичких превирања и последица утицаја пандемије на тржиште рада Србије у питању, јесте недостатак адекватних података и мали број релевантних истраживања на дату тему. С тога је, у наредном периоду, акценат потребно ставити, између осталог и на координисано и усаглашено прикупљање податка, потребних за анализу и озбиљан рад на доступношћу истих.

Управо, горе поменути недостатак валидних података, као и присуство великог броја варијабли који испољавају утицај на глобалну економију у наредном периоду, чини сваку предикцију будућег стања привреде и тржишта рада Србије упитном. Део стручњака заступа тезу да ће опоравак света од утицаја пандемије водити ка наставку раста у наредној години, али са друге стране многи су скептични услед растуће инфлације, трговинске тензије и стално присутне геополитичке нестабилности. Оно што је извесно је да ће текућа и наредна година захтевати од креатора политика и свих актера тржишта рада високу флексибилност и пажљиво праћење развоја ситуације, јер сви стручњаци су сагласни да смо ушли у период рецесије, само је питање колико дубоко.

Да би се неједнакост регионалног типа ублажила и на послетку редуковала потребно је кроз партнерство јавног и приватног сектора обезбедити флексибилно тржиште рада, усаглашеност образовања са потребама привреде, стимулативну фискалну политику и адекватну саобраћајну и телекомуникациону инфраструктуру. Постизање равнотеже између функционалне централне власти на једној страни и децентрализације и јачању локалне самоуправе на другој страни је изазов са којим се Србија тренутно суочава и циљ коме се у будућности тежи, а све у духу одговорности према неразвијеним регионима и погођеној популацији. Србија као целина ће бити јака и успешна колико су јаки и успешни сви њени делови.

Наивно би било очекивати да ће се престанком рата у Украјини и проглашењем краја пандемије ситуација на тржишту рада Србије стабилизovati и вратити у стање пре кризе будући да стабилност и стање тржишта рада Србије зависи и од стања и привредног раста свих земаља са којима Србија има јаке економске везе.

Европска унија је годинама уназад најважнији трговински партнер Србије и српске компаније су везане за компаније на европским тржиштима. Да ли ће последице пандемије и рата у Украјини бити само привремени шок за српско тржиште рада и српску привреду или ће последице бити трајне показате време.

Јак инфлаторни притисак условљен дисбалансима до којих је довела криза изазвана пандемијом, рат у Украјини је додатно појачао. Раст инфлације ће неминовно довести до раста цена рада на тржишту рада као процес усклађивања са актуелном ситуацијом, али будући да је трајање инфлаторног притиска неизвесно, може довести и до губитка послова и обарање цене рада услед повећања понуде на страни запослених.

РЕФЕРЕНЦЕ

Универзитет Уједињених нација (2023). Пројекат „Јачање социјалне заштите у Србији кроз увођење елемената за реаговање на кризу/кризне ситуације“, Фонд УН за Циљеве одрживог развоја.

SeCons (2020). COVID-19 и запосленост у Србији: утицај пандемије и мера за њено спречавање на запосленост и услове рада. Београд. Доступно на: <https://secons.net/publikacija/covid-19-i-zaposlenost-u-srbiji-uticaj-pandemije-i-mera-za-njeno-sprecavanje-na-zaposlenost-i-uslove-rada/>

ILO Database (2023) <https://www.ilo.org/> датум приступа: 1. март 2023. године

Dingel, J. I. & Neiman, B. (2020). How many jobs can be done at home? , *Journal of Public Economics*, vol 189.

доступно на:

<https://econpapers.repec.org/scripts/redirector.php?u=http%3A%2F%2Fwww.nber.org%2Fpapers%2Fw26948.pdf;h=repec:nbr:nberwo:26948>